

ОБРИЗАНІ ПРАЗЬКІ ГРОШІ В МОНЕТНОМУ ОБІГУ УКРАЇНИ

Серед нумізматичних знахідок XIV ст. досить чисельну групу становлять обрізані по колу празькі гроші. Абсолютна більшість таких монет походить із території Західної України і належить карбуванню Вацлава II (1300–1305), Яна I Люксембурзького (1310–1346) та Карла I (1346–1378)¹. Знахідки обрізаних празьких грошів зафіксовані в Польщі, Молдові, Німеччині та Румунії². На сучасному етапі відомо про більш ніж 300 таких грошів із знахідок, музейних та приватних колекцій. Чи не найбільша колекція таких монет зберігається у Львівському історичному музеї. В останній час, у зв'язку із введенням нової інформації значно виріс інтерес до цієї проблеми. Але досі остаточно не з'ясовано хронологію, обставини та мету обрізування міжнародної європейської валюти на українських землях. Традиційно дослідники вважали, що празькі гроші обрізувалися згідно з нормами галицьких монет XIV ст.³

Польський вчений В. Багенський зробив припущення, що на Русі празькі гроші обрізували наприкінці XIV ст. у зв'язку з надходженням менших за вагою та гірших за якістю грошів Вацлава IV. Він також порівняв цей процес з обрізуванням монет у німецькому маркграфстві Мейсен і Тюрингія, де із введенням 1338 р. мейсенських грошів місцеве населення обрізувало важчі празькі гроші до ваги мейсенських. Е. Пініньські пов'язував знахідку обрізаного празького гроша Яна I Люксембурзького з Сілезії та подібну монету з Археологічного та Етнографічного музею в Лодзі з сілезькими квартинками і датував цей процес 1330–1350 рр.⁴ Виділяють кілька основних метрологічних груп за розмірами зрізаного металу: 1,2–1,69 г, діаметром 1,8–2,0 мм та 1,8–2,6 г, діаметром 2,3–2,7 мм; 1,2–1,7 г, діаметром 1,8–2,0 мм та 1,8–2,7 г, діаметром 2,0–2,5 мм⁵.

Окремий підрозділ цій проблемі присвятив А. Крижанівський у ґрунтовній праці про львівський монетний двір. Він виділяє три основні групи таких монет: вагою 1,89–2,40 г, 1,47–1,57 г та 1,16–1,31 г. Дослідник пов'язує цей процес з карбуванням і метричними показниками руських грошників Казимира III та додатковим зрізуванням металу за Владислава Опольського та Людовика Угорського, хоча й зазначає, що це питання не є однозначним⁶.

Польський дослідник Б. Пашкевич висловив версію про обрізування празьких грошів до ваги джучидських дірхемів Узбека (1312–1342) чи Джанібєка (1342–1357) вагою в 1,52–1,56 г⁷.

При аналізі українських знахідок привертають увагу такі, що датовані першою половиною XIV ст. В українських знахідках обрізані празькі, як правило, становлять окремі комплекси, або зустрічаються з цілими чеськими грошами. Обіг празьких грошів, здебільшого, розглядається в контексті грошового обігу україн-

ських земель Великого князівства Литовського чи Польського королівства⁸. Знахідки грошів Вацлава II (1300–1305), Яна I Люксембурзького (1310–1346) та Карла I (1346–1378) відносять до одного хронологічного періоду⁹.

В останній час до наукового обігу введено значну кількість нової інформації про знахідки празьких грошів. Всього на території колишньої Галицько-Волинської Русі зафіксовано 16 таких знахідок, датованих першою половиною XIV ст.: м. Луцьк Волинської обл.; міста Львів, Демидів, Белз, села Унів та Урич Львівської обл., м. Галич, с. Княже, с. Лісовики, м. Калуш Івано-Франківської обл., м. Чернівці, с. Зелена Липа Чернівецької обл., с. Польний Мукарів Хмельницької обл.; міста Перемишль, Ярослав та Трепла (Польща)¹⁰. Крім цього до першої половини XIV ст. належить значна частина точно невизначених знахідок празьких грошів та комплексів, датованих монетами Карла I.

Про широке використання празьких грошів у Галицько-Волинській державі свідчать й писемні джерела. Перша достовірна така писемна згадка датується 27 серпня 1320 р. Князь „володимирський і володар землі Русі” Андрій Юрійович надає низку пільг краківським купцям, серед яких зменшення податку на продаж худоби з трьох до одного гроша: ” ... щоб у місті Володимирі, де раніше повинні були за яку-небудь тварину платити три гроші, тепер визначаємо лише один гріш”¹¹. Оскільки інших монет грошового номіналу, крім чеської монети, тут не було, мова може йти тільки про празькі гроші. Документ також згадує й інший номінал – денарій.

Документ засвідчує, що у Володимирі і раніше розраховувалися празькими грошами. Князь Андрій Юрійович лише зменшив оплату, але підтвердив усі права, якими користувалися купці Кракова за його батька князя Юрія Львовича (1301–1308). Визначення грошового еквіваленту в міжнародних економічних стосунках з Краковом є цілком закономірним. Адже, найдавніші повідомлення про використання празьких грошів в Краківській землі датуються 1306 р.¹²

Цікаво, що в аналогічному документі, виданому під тією ж датою купцям м. Торуня, згадуються денарії, але не гроші¹³. Це відповідає історичним реаліям, адже вважається, що в землях Тевтонського ордену “епоха гроша” починається значно пізніше, а в Мазовії празькі гроші вперше згадуються лише під 1337 р.¹⁴

В грошах і денаріях визначаються грошові оплати при веденні вийтвства за магдебурзьким правом у м. Сяноці. Документ, що зберігся в оригіналі, виданий "Князем і володарем Королівства Русі" Юрієм Тройденовичем у Володимирі 20 січня 1339 р.¹⁵

Отже, нумізматичні та писемні джерела свідчать, що вже в першій треті XIV ст. галицько-волинські землі долучилися до центральноєвропейського кола обігу та використання міжнародної валюти – празького гроша.

Чеські монети виконували тут всі характерні для розвинутого суспільства грошові функції: міжнародних грошей, засобів обігу, міри вартості, засобу платежу та накопичення скарбів. На це вказують знахідки таких монет серед скарбового матеріалу, в заповненні будівель, культурному шарі.

Значна частина монет з цих знахідок обрізана, вони датуються 30–40-ми рр. XIV ст. і походять з території Галичини та Західного Поділля. В той же час на Волині вони не зафіксовані.

В Молотівському скарбі, знайденому 1896 р. в с. Демидові, недалеко Миколаєва над Дністром, було 65 празьких грошів, широких і малих (*minores et majores*): Вацлава II (3 обрізаних), Яна I Люксембурзького (59 з них 38 обрізаних), три невідзначені, а також прикраси (п'ять браслетів, чотири скроневі каблучки і 6 перснів). Дуже цікаві три персні з печатками, і схематичними зображеннями птахів і написами кирилицею: “ПЕЧАТ + ВАНОВА”, “ПЕЧАТ + СКАЧКОВА”, 1(?)¹⁶. Саме зображення птахів вважають характерними зображеннями печаток галицьких бояр.

Зображення птахів на перснях відомо серед галицьких і волинських знахідок. Подібні персні знайдені в Ізяславі, в Жидичеві біля Луцька. Існує припущення про подібність зображень на жидичиському персні, перснях Молотівського скарбу та двох печатках 1334 і 1335 р. від грамот Юрія II Болеслава¹⁷.

Спорідненість деталей та стилістика на браслетах-наручнях з Молотівського скарбу поєднує їх з іншими знахідками XIV ст. із скарбів Шанчаю (Литва), Войнешті (Румунія) та Крилоса. Містом виготовлення таких браслетів вважається м. Галич¹⁸. На момент тезаврації у власника (власників ?) скарбу перебували цілі та обрізані гроші Вацлава II і Яна I Люксембурзького. Скарб датується першою – початком другої треті XIV ст., на що вказує відсутність монет Карла I (1346–1378).

Два обрізані гроша Яна I Люксембурзького, вагою 1,8–1,9 г, діаметром 2,6–1,8 мм та два – Карла I, вагою 1,3; 1,35 г, діаметром 18 мм походять з розкопок городища в с. Зелена Липа на Буковині. Причому гріш Яна I та гріш Карла I знайдено в руїнах одного приміщення. Крім празьких грошів на пам'ятці виявлено угорський денарій Людовіка I (1342–1382), дві мідні золотоординські монети (наслідування?) та два срібних наслідування дірхемів Джанібєка (1342–1357), вагою 0,32 та 0,55 г. А також уламок срібної невизначеної монети (можливо, північноіталійської 40-х рр. XIV ст.)¹⁹.

Скарб 2000 р., знайдений при реконструкції Львівської пивоварні, складався з 63 обрізаних празьких грошів: Вацлава II (2), Яна I Люксембурзького (57), Карла I (15). Згідно з хронологією празьких грошів Карла I, розробленої чеським дослідником В. Пінтою, скарб датований 1346–1349 рр. Монети скарбу обрізані під вагу 1,57–2,75 г, але більшість має вагу за 1,8 г²⁰.

Цими ж роками датується і скарб 2003 р. знайдений біля м. Калуша на Івано-Франківщині. В скарбі, що налічував близько 120 монет, зафіксовано угорський гріш Карла Роберта (1) (1301–1342), а також празькі гроші Вацлава II (3), Яна I Люксембурзького (115), Карла I (2). 30 грошів Вацлава II і Яна I Люксембурзького було обрізано до половини верхнього напису легенди аверсу. А середня вага п'яти зважених екземплярів становила 2,29 г²¹.

До періоду 1346–1349 рр., напевно, належить і частина знахідок, датованих грошами Карла I, які не містять галицько-руських та інших монет другої половини XIV ст.²²

У 2004–2005 рр. у верхньому шарі (оранці) поля біля с. Польний Мукарів Хмельницької обл. знайдено групу монет, які належать до кількох хронологічних груп.

Три монети відносяться до першої половини XIV ст. Це два обрізані празькі гроші Яна I Люксембурзького, вагою 2,05 та 1,95 г, діаметром 22,5 мм, та кримський мідний пул хана Узбека (1310–1342) з двоголовим орлом²³. Ці знахідки чудово ілюструють економічні та політичні процеси на Поділлі. Мідна монета Золотої Орди засвідчує перебування, адміністративне підпорядкування чи військову присутність ординців на Поділлі в 40-х рр. XIV ст. На відміну від срібних джучидських дірхемів, мідні монети присутні, як правило, в золотоординських містах і поселеннях.

Знахідки засвідчують проникнення обрізаної чеської монети на Поділля ще в першій половині XIV ст. Не виключено, що руйнування пам'ятки (житла?) пов'язано з військовими кампаніями 40–50-х рр. XIV ст.

Кількісний та якісний аналіз монетного матеріалу наведених знахідок свідчить, що у 30–40-х рр. XIV ст. основною грошовою одиницею на Галичині та Західному Поділлі слугували обрізані та цілі празькі гроші. Причому з 40-х рр. XIV ст. часто переважають обрізані монети.

Вагові характеристики не дозволяють поєднати ці знахідки з галицько-руськими грошами та з джучидськими дірхемами. Надзвичайно мала кількість знахідок таких монет в одних скарбових комплексах свідчить про хронологічний розрив у їх використанні.

Привертають увагу фінансові заходи у сусідній Польській державі за Казимира III (1333–1370), початок здійснення яких відносять до 30-х рр. XIV ст. Дослідники не однозначно трактують хронологію та характер цих грошових реформ. Так, частина дослідників вважає їх основним результатом введення нових монетних номіналів: квартників, напівгрошів та краківських грошів²⁴.

Сучасні дослідники розглядають реформу в контексті уніфікації регіональних монетно-грошових систем: малопольської, великопольської та куявсько-мазовецької. Карбування ж великих номіналів: квартників, напівгрошів та краківських грошів датується останніми роками правління Казимира III. Поява самого терміну "малій гріш", лічба на "великі" і "малі гроші" датуються 1335–1342 рр. Це явище пов'язується з існуванням різної денарісової монети та відповідних рахункових грошів: великопольських і малопольських, які знаходилися у співвідношенні 2:3, а також для узгодження норм лічби між Торунем і Краковом²⁵.

Від 1325 р. в писемних джерелах з'являється термін "grossi precisi" – обрізані гроші. Від 1335 р., коли в рахунках з'являються "малі гроші", обидва терміни часто співставляються. В історіографії існують різні погляди на значення цього терміну. Р. Керсновський вважав, що цим терміном зазначалися еквіваленти "малих грошів" – "профільовані брактеати"²⁶.

Але існує значна кількість реально обрізаних празьких грошів і за межами України. В одному з німецьких скарбів серед 169 грошів 1300–1346 рр. 117 було обрізаних, в іншому – 40. Після введення 1338 р. мейсенських грошів, старі празькі гроші не відповідали новим стандартам і були обрізані до 80% первинної ваги²⁷.

Аналіз українських знахідок дозволяє стверджувати про наявність досить значної кількості старих якісних грошів на час проведення грошових реформ у Польщі в 1336 (1338) – 1346 рр.

Характерною ознакою політичного і економічного статусу українських земель в XIV ст. дослідники вважають компроміс між Золотою Ордою, Великим князівством Литовським та Польським королівством у володінні українськими територіями. Таке явище, назване згодом кондомініумом, характеризується низкою рис, серед яких найголовнішим вважається верховне право на володіння певними територіями і сплата (отримання) традиційної ординської данини “виходу”. Кондомінантний статус у трьох найбільших землях України-Русі: Волинській, Галицькій та Київській фіксується з 1325 р., а 1351 р. він, ймовірно, поширився на Поділля²⁸.

Війна за галицько-волинську спадщину по смерті галицько-волинського князя Юрія II Болеслава у квітні 1340 р. суттєво вплинула на політичне і економічне становище українських земель. До основних претендентів на спадщину приєднався угорський король Людовік.

Фактичним правителем міста Львова і Галицької землі впродовж 1340-х рр. залишався один з найближчих родичів Юрія II Болеслава боярин Дмитро Дедько, котрий визнавав себе васалом одночасно трьох сусідніх володарів – Любарта, Казимира III і Людовіка Угорського²⁹.

Розуміючи військово-політичний потенціал Золотої Орди, Дмитро Дедько намагався активно використовувати традиційні відносини з ханською владою. Так, 1340 р. перед загрозою вторгнення польсько-угорського війська Дмитро Дедько навіть очолив дипломатичну місію до золотоординського хана Узбека. Польський хроніст Ян із Чарнкова окреслив аргументацію галицької делегації на чолі з Дмитром Дедьком і князем Данилом Острозьким: “...Казимір III захопив Русь і затримав виплату данини”. Реакція ординської влади виявилася дуже швидкою. Вже в липні 1340 р. потужне золотоординське військо пустошило польські землі, а армія Казимира III вимушена була тримати оборону на правому березі Вісли³⁰.

Виплата данини розглядалася як важливий елемент державної політики, слугувала стримуючим фактором чи спонукала до активних військових дій. Отримане в результаті внутрішніх податків і митних зборів чеське монетне срібло вивозилося за межі Галичини у вигляді данини, виплат, контрибуцій, купецького капіталу тощо. Певно саме значні виплати 40-х рр. XIV ст. спонукали до масового залучення старих монетних запасів, про що свідчить склад скарбів. Але обігові монети 40-х рр. вже не відповідали за якістю срібла та вагою старим чеським грошам. До теоретичної ваги “малого гроша” великопольської лічби в 2,33 г, до празького гроша вагою близько 3,5 г чи 2,06 г та краківського гроша в 3,1 г наближається значна кількість обрізаних празьких грошів. Частина таких монет мають вагу, наближену до ваги кварталників Казимира Великого в 1,6 г³¹.

Обрізаний празький гріш міг одночасно служити обіговою монетою і регламентованою грошовою одиницею у виплатах польському королю. А обрізане срібло бути джерелом для гривен ординського виходу та внутрішніх потреб. Це не

заперечує можливості обрізування обігової чеської монети і в наступні періоди³². Але, не зважаючи на значну кількість знахідок галицько-руських монет з такими грошами, відсутність обрізаних грошів Вацлава IV вказує на нетиповість цього явища для другої половини XIV ст.

Про окремі випадки використання обрізаних празьких грошів в другій половині XIV ст. на території Центральної України свідчить Борщівський скарб 1948 р. Виявлений під час прокладання магістралі біля мосту через р. Трубіж на кордоні Київської, Чернігівської та Переяславської земель, скарб складався зі 113 монет та двох фрагментів розламаної навпіл новгородської гривні з «горбатою» спинкою, вагою 101,01 та 90,92 г. Останнім часом цьому скарбу присвячено кілька публікацій³³. З 113 монет абсолютну більшість становлять дірхеми Золотої Орди та їх наслідування.

Найбільш рання датована монета – золотординський дірхем Токти, карбований в Сарай-аль-Махрусі в 710 р. х. (1310). Наймолодші монети скарбу – монети Буляка 782 р. х. (1380/1381) та два дірхеми Тохтамиша, один з датою 781 р. х. (1379/1380), інший – не датований.

Київське князівство Володимира Ольгердовича представлено двома монетами типу: «князівський знак – IS». Ще на одній монеті центральна частина затерта. 17 монет – наслідування гюлістанським дірхемам Джанібєка 753 р. х. (1352/1353). Тип другий представлений єдиною поки відомою монетою з дворядковою легендою "ПЄЧАТЬ..."(?) і князівським знаком – на одному боці та наслідуванням реверсу ординських монет Мухаммеда-Буляка від 773 р. х. (1371/1372). До Сіверського князівства віднесено 8 монет, здебільшого монети виділяються за наявністю «князівського знаку» у вигляді розквітлого хреста. Велике князівство Литовське репрезентується монетою типу: «спис з хрестом» – «ПЄЧАТЬ».

Чехія представлена трьома празькими грошами. Гріш Яна I Люксембурзького обрізано по колу до діаметра 18,2 мм, вага монети – 1,42 г. Гріш має 958°, серед розділових знаків на аверсі читаються два кружки між словами внутрішньої легенди. Гріш Карла I обрізано по колу до діаметра 17,0 мм і ваги 1,25 г. Гріш має 900°, між словами легенди один кружок: «KAROLUS ° PRIMUS». Зовсім стерта монета, ¼ празького гроша має діаметр 13,7 мм при вазі 0,69 г. Проба монети 800°, на аверсі читається лише кілька літер від імені короля Карла I. Вага гроша наближається до частини відомих монет Володимира Ольгердовича типу «князівський знак – IS», «князівський знак – плетінка», а також одній з монет Сіверського князівства. Цікаво, що київська монета другого типу також має вагу 1,10 г, що наближається до параметрів руських грошиків Владислава Опольського³⁴. ¼ частина празького гроша, ймовірно, обрізана під вагу обігових монет. Присутня у скарбі розламана навпіл новгородська гривна свідчить, що в цей час гривна залишалась основною традиційною найбільшою монетно-грошовою одиницею. Знахідки празьких грошів у Борщівському скарбі вказують на можливість отримання і використання європейського срібла князями Південної Русі на початку останньої чверті XIV ст.

Присутність багатьох номіналів в одному скарбовому комплексі, при тому, що більшість з них кратно співвідноситься до празьких грошів, підтверджує тривале знайомство мешканців Східної Європи з чеською валютою.

Але, напевно, в цей час основним постачальником чеської монети для Центральної України слугували західноукраїнські землі, де празький гріш обертався вже півстоліття. Такі монети, ймовірно, надходили сюди і з інших регіонів України під час тривалого правління Володимира Ольгердовича (1362–1394). Проте їх немає в величезному Сосницькому скарбі, датованому початком – серединою 90-х рр. XIV ст.³⁵ Разом з тим, київська монета Володимира Ольгердовича типу «князівський знак – ІS» присутня в скарбі Червоного двору біля Вільно, де опинилася серед 14 празьких грошів Вацлава II, Яна I Люксембурзького, Карла I, а також 7 литовських монет – «погонь – подвійний хрест», 10 монет Лівонського Ордену і магістрів м. Ревеля, гривен і половинок. Це підтверджує обіг і метрологічне співвідношення празьких грошів, литовських та київських монет ще до появи монет Карла I³⁶. В Борщівському скарбі присутня єдина литовська монета типу „спис з хрестом-печать”. Останнім часом такі монети відносять до карбування Вітовта (1392–1430)³⁷. Знахідка монети в датованому скарбі дозволяє віднести її до початку 80-х рр. XIV ст.³⁸ У самій Литві відомі знахідки фрагментованих празьких грошів вагою 0,122 г, 0,45 г та 0,6–0,8 г, які можуть відповідати найдавнішим литовським монетам³⁹.

-
1. Соболева Н. Пражские гроши в музеях Украины // Нумизматика и сфрагистика. – Вип. 1. – К., 1963. – С.128; Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. – Львів, 2007. – С. 129.
 2. Piniński J. Obcięte grosze czeskie Jana Luksemburskiego // Nummus et Historia. – Warszawa, 1985. – S. 153–154, 157; Маркевич В., Полевой Л., Фин Ш. Кугурештский монетно-вещевой клад // Государственный историко-краеведческий музей МССР. – Кишенев, 1960. – С. 95; Bagiński W. Obcięte grosze praskie na Rusi Czerwonej // Biuletyn numizmatyczny. – Warszawa, 1983. – № 3. – S. 49; Крижанівський А. Вказ. пр. – С. 136.
 3. Соболева Н. Указ. соч. – С. 137–138, 140; Котляр М. Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. – К., 1968. – С. 123; Пивоваров С. Нумізматичні пам'ятки Буковини. – Чернівці, 2002. – С. 86.
 4. Bagiński W. Ibid – S. 49; Piniński J. Ibid – S. 156–157.
 5. Соболева Н. Указ. соч. – С. 131, 134–135, табл. 1, 5–11; Козубовский Г. К вопросу об обрезанных пражских грошах // Двенадцатая Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. – М., 2004. – С. 113.
 6. Крижанівський А. Вказ. пр. – С. 129–137.
 7. Paszkiewicz V. Grosz ruski // Міжнародна наук. конф. "Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність". – Львів, 2005. – С. 98–101, 107–108.
 8. Рябцевич В. К вопросу о денежном обращении западнорусских земель в XIV–XV вв. // Нумизматика и сфрагистика. – К., 1965 – Вип. 2. – С. 113–120; Сиверс А. Топография кладов с пражскими грошами. – СПб., 1922. – С. 6; Соболева Н. К проблеме обращения пражских грошей в русских землях в XIV–XV вв. // Вестник МГУ (серия история). – 1967. – №

2. – С. 49–61; Piniński J. Grosze czeskie obieg na terenie Korony Wielkiego Księstwa Litewskiego – podobieństwa i różnice // Pieniadz i mennictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Białystok, 1987. – S. 42; Paszkiewicz B. – Ibid – С. 98–100.
9. Soboleva N. Nálezy pražských grošů na území SSSR // Sborník Národního Muzea v Praze. – 1970. – V. XXIV. – № 3/4. – S. 198–204, 241.
10. Kotlar M. Znaleziska monet z XIV–XVII w. na obszarze Ukrainie SSSR. – Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdansk, 1975. – S. 32, №54, S. 30, №38, S. 28, №26; Soboleva N. – Ibid – S. 200, №5, №11; Пастернак Я. Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. – Краків-Львів, 1944. – С. 97; Берест А. Археологічні дослідження давнього монастирського комплексу в Уневі 2000 р. // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2000. – Вип. 5 – С. 271; Пивоваров С. Нумізматичні пам'ятки XIV ст. на Буковині // Міжнародна наук. конф. "Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність". – Львів, 2005. – С. 137–144; Фіголь М. Мистецтво Стародавнього Галича. – К., 1997. – С. 209; Рожко М. Празькі гроші на теренах міста Львова у першій половині XIV століття. (За матеріалами археологічних розкопок) // До джерел. Зб. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ-Львів, 2004. – С. 621, 617–636; Петергирич В. Раскопки в древнем Белзе (Львов. обл.) // АО 1974. – М., 1975. – С. 337–338; Kubiak S. Znaleziska monet z lat 1145–1500 na obszarze Polski. Inwentarz. – Poznan, 1998. – S. 218, S. 135; Paszkiewicz B. Reforma monetarna króla Wacława II w Polsce // Wiadomości Numizmatyczne. – 2001. – R. XIV. – Z. 1 (171). – S. 111.
11. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. – Львів, 2004. – С. 161, №6.
12. Paszkiewicz B. Reforma monetarna króla Wacława II w Polsce... – S. 25.
13. Купчинський О. Вказ. пр. – С. 157–158, №5.
14. Paszkiewicz B. Reforma monetarna króla Wacława II w Polsce... – S. 25; Соболева Н.А. К проблеме обращения пражских грошей... С. 65.
15. Купчинський О. Вказ. пр. – С. 193.
16. Грушевський М. Молотівське срібло. Археологічна замітка // Грушевський М. Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 6. – С. 361–366.
17. Михайлова Р. Художня культура Галицько-Волинської Русі. – К., 2007. – С. 92; Терський С. Два маловідомі персні-печатки з XIV ст. // Матеріали VI наукової геральдичної конференції у Львові. – Львів, 1997. – С. 89–91.
18. Михайлова Р. Вказ. пр. – С. 130–131.
19. Пивоваров С. Нумізматичні пам'ятки XIV ст. на Буковині... – С. 137–144.
20. Рожко М. Вказ. пр. – С. 617–636.
21. Крижанівський А. Вказ. пр. – С. 131.
22. Kotlar M. Ibid – S. 30, №41, №43; Козловская Е. Нумизматическая коллекция Львовского исторического музея // Нумизматика и сфрагистика. – Вип. 2. – К., 1965. – С. 152.
23. Щиро вдячний О. Погорільцю за інформацію.
24. Terlecki W. Reforma monetarna Kazimierza Wielkiego // Wiadomości Numizmatyczne. – 2001. – R. VI. – Z. 3–4 (21–22). – S. 251–272.
25. Kiersnowski R. Data i kształt reform monetarnych Kazimierza Wielkiego // Ryszard Kiersnowski. Historia – Pieniadz – Herb. Opera Selecta. – Warszawa, 2008. – S. 195–234; Paszkiewicz B. De moneta in Regno currente. Mennictwo polskie Kazimierza Wielkiego // Roczniki Historyczne. – 2008. – R. LXXIV. – S. 31–54; Kiersnowski R. Grosze Kazimierza Wielkiego // Ryszard Kiersnowski. Historia – Pieniadz – Herb. Opera Selecta. – Warszawa, 2008. – S. 235–267.
26. Kiersnowski R. Data i kształt reform monetarnych Kazimierza Wielkiego... – S. 221–222.
27. Bagiński W. Ibid – S. 49.

28. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV. – С. 82–87, 312; Шабульдо Ф. Кондомініум в українській землях XIV століття // ЗНТШ. – Т. CCLI. – 2006. – С. 7, 16; Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 59–61.
29. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2006. – С. 107.
30. Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987. – С. 38.
31. Kiersnowski R. Data i ksztalt reform monetarnych Kazimierza Wielkiego... – S. 216.
32. Крижанівський А. Вказ. пр. – С. 32.
33. Козубовський Г. Сіверські монети XIV ст. – К., 1992. – С. 6; Зразюк З., Хромов К. Борщевський клад // Монеты джучидов и сопредельных государств. – К., 2007. – Ч. II. – С. 99, 117.
34. Крижанівський А. Вказ. пр. – С. 142.
35. Kotlar M. Ibid – S. 28.
36. Soboleva N. Ibid – S. 223, №139.
37. Kiersnowski R. Najdawniejsze monety litewskie // Ryszard Kiersnowski. Historia – Pieniadz – Herb. Opera Selecta. – Warszawa, 2008. – S. 286–291; Даркевич В., Соболева Н. О датировке литовских монет с надписью «печать» // Советская археология. – 1973. – № 1. – С. 92; Ivanauskas E., Douchis R.J. Coins of Lithuania 1386–1707. – Vilnius-Columbia, 1999. – P. 23–24.
38. Саяскукас С. Монеты Великого княжества Литовского с кириллической легендой «Печать» и их метрологическая связь с монетами Галицкой Руси и Молдавии // Грошовий обіг і банківська справа в Україні. Минуле та сучасність. – Львів, 2005. – С. 82–85.
39. Remecas E. Vilniaus žemutines pilies pinigų lobis (XIV a pabaiga). – Vilnius, 2003. – S. 51, 71, 103.